

A Szapolyai család Oklevéltára/Documenta Szapolyaiana I.: Levelek és oklevelek/Epistulae et litterae (1458–1526), ed. Neumann Tibor (Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2012) (Monumenta Hungariae Historica, Diplomataria)*

* Az ismertetés a szerző TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 Nemzeti Kiválóság Program című kiemelt projekt keretében zajló kutatásaihoz kapcsolódik. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

A késő középkori magyar történelem kutatása a 2012-es esztendő végén egy grandiózus forráskiadvánnyal gazdagodott. Neumann Tibor, a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa a korszak egyik meghatározó családja, a Szapolyai família oklevéltárának első kötetét rendezte saját alá, és bocsátotta a medievisztika és az érdeklődő nagyközönség rendelkezésére. A forráskiadvány szervesen illeszkedik az utóbbi évtizedekben megélenkülő, s első-sorban Kubinyi András (†2007) nevével fémjelzett magyar kutatásokhoz,¹ melyek homlokterét a Mátyás- (1458–1490), és különösen a Jagelló-kor (1490–1526) alkotják.²

Neumann Tibor évek óta szisztematikusan vizsgálja a Jagelló-kor históriáját, melynek eredményeképpen számos mértékadó tanulmánya látott napvilágot.³ Az utóbbi években érdeklődése a Szapolyai család történetére irányult, s eddigi részeredményei közül már többet publikált.⁴ Az országnak két nádort (Imre 1486–1487, István 1492–1499), erdélyi vajdát (János 1510–1526) adó család János királlyá választásával (1526) a hatalom legfelső szintjére emelkedett.

1 Pl. Neumann Tibor, *Matthias Rex* (Budapest, 2008); Idem, „A királyi udvar a késő középkori Magyarországon”, in *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*, ed. G. Etényi Nóra, Horn Ildikó (Budapest, 2005), 13–32. Ész „Két sorsdöntő esztendő (1490–1491)”, *Történelmi Szemle*, 33 (1991) 3–54.

2 Néhány munka a teljesség igényét nélkülözve: Tringli István, *Az újkor hajnala. Magyarország története 1440–1540* (Budapest, 2003) (Tudomány-Egyetem); Pálosfalvi Tamás, „Bajnai Both András és a szlávón bánóság. Szlavónia, Európa és a törökök, 1504–1513”, in *Honoris Causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére*, ed. Neumann Tibor, Ráczy György (Budapest–Piliscsaba, 2009) (Társadalom és Művelődéstörténeti Tanulmányok, 40 = *Analecta Mediaevalia* III.), 251–300; C. Tóth Norbert, „Bátori (III.) István politikai pályafutásának kezdete (1503–1511)”, in *Az Ecsedi Báthoriak a XV–XVII. században*, ed. Szabó Sarolta, C. Tóth Norbert (Nyírbátor, 2012) (Báthori István Múzeum Kiadványai, 34), 121–138; Fedeles Tamás, *A király és a lázadó herceg: Az Újlaki Lőrinc és szövetségesei elleni királyi hadjárat (1494–1495)* (Szeged, 2012) (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár, 27).

3 Pl. Neumann Tibor, „Békekötés Pozsonyban – Országgyűlés Budán. A Jagelló–Habsburg kapcsolatok egy fejezete (1490–1492)”, I. rész *Századok*, 144 (2010) 335–372; II. rész *Századok*, 145 (2011) 299–348.

4 Neumann Tibor, „Péter püspök és rokonsága: Az első Szapolyaiak”, *Acta Universitatis Szegediensis, Acta Historica*, 127 (2007) 59–69; Idem, „A Szapolyai család legrégebbi címere”, *Turul*, 85 (2011) 123–128; Idem, „Régi legendák nyomában: Szapolyai István nádor házasságai, leányai és leánytestvérei”, in *Tiszteletkőr: Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára*, ed. Mikó Gábor, Péterfi Bence, Vadas András (Budapest, 2012), 431–438.

5 Pl. Horváth Richárd, „Adalékok a Szapolyaiak északkelet-magyarországi felemelkedéséhez”, in *Analecta Mediaevalia I.: Tanulmányok a középkorról I.*, ed. Neumann Tibor (Budapest: Argumentum Kiadó; Piliscsaba: PPKÉ BTK, 2001), 99–112; Idem, *Tanulmányok Szapolyai Jánosról és a kora újkori Erdélyről* (Miskolc, 2008²) (Publicatio-nis universitatis Miskolciensis, Sectio Philosophica Tom. XIII. Fasc. 3).

6 „Az átmenet kora. Szapolyai (I.) János országa. Új kutatási irányok és eredmények” (Műhelykonferencia: 2012. május 15. Budapest MTA Bölcsészettudományi Központ Történettudományi Intézete).

7 Elérhető: <http://mol.arcanum.hu/dldf>. Az okleveles anyag digitalizálását a GDL General Document Line Zrt. (DL 1–15 080, 38 646–104 000), az Arcanum Adatbázis Kft. (DL 15 081–38 645) és a MOL végezte, az internetes publikáció az Arcanum Adatázis Kft. munkája, szerkesztette Rácz György. Internetes kiadás (DL-DF 5-1), 2010.

Mindez kellően indokolja, hogy korábban többen is foglalkoztak a família történetének egy-egy szegmensével.⁵ A téma aktualitását mi sem mutatja jobban, minthogy a Történettudományi Intézetben Szapolyai-konferenciát rendeztek a közelmúltban.⁶

Jelen oklevéltár az 1458–1526 közötti időszak forrásaiból ad közre 636-ot. A megjelentetett anyag nem a Szapolyaiak egykori levéltárának rekonstrukcióját nyújtja, hanem a családtagok által kiadott diplomák és levelek közel egyharmadát teszi közzé. A kiadó ugyanis – nagyon praktikus – nem a teljes, kétezret meghaladó oklevélkorpuszt publikálta, hiszen e kútfők jelentős részét a családtagok országos méltóságviseléséhez kapcsolódó periratok teszik ki, melyek a család és az országos politikatörténet szempontjából javarészt irrelevánsak. Mind a nádori, mind pedig az erdélyi vajdai bíróság előtt tárgyalt ügyek periratai kimaradtak tehát a kötetből, csakúgy, mint Miklós erdélyi püspökként (1462–1467) kiállított egyházkormányzati jellegű kiadványai. A kötet öt nagy forrástípus anyagát tartalmazza: 1) levelek (*missiles*); 2) a família tulajdonában lévő városok, települések (különösen Késmárk és Debrecen) számára kibocsátott oklevelek; 3) a család uradalmaira (elsősorban a birtokközpontokra) vonatkozó gazdasági jellegű iratok; 4) kegyurasággal (*ius patronatus*) kapcsolatos (elsősorban kinevező) oklevelek; 5) magánjogi jellegű kútfők (familiárisok, egyházi intézmények számára tett adományok). Mindazonáltal az anyaggyűjtés csak a Magyar Nemzeti Levéltár Középkori Adatbázisa tekintetében mondható teljesnek.⁷ A családtagok pályafutása, nemzetközi kapcsolatrendszere miatt ugyanakkor elvitathatatlan, hogy a jövőben a külföldi levéltárakban valószínűsíthető Szapolyai oklevelek, levelek feltárása is elvégzendő, melyet a kiadó is fontos feladatnak tart.

Az angol és magyar nyelvű előszót (7–28.) a rövidítések (29–37.), majd pedig a kútfők (39–532.) követik. A forrásszövegek, melyeket a kiadó – természetzerűleg a csak tartalmi említésből ismerteken és három *transsumptumon* kívül – *in extenso* publikált, a következő felépítést követik: 1) sorszám; 2) (magyar nyelvű) dátum; 3) rövid fejregesztta a legfontosabb információkkal; 4) kiadáshoz kapcsolódó apparátus (forrás anyaga, pecsételési módja, az állagra vonatkozó megjegyzések, eredeti levéltári jelzet, a kiadás adatai); 5) textus; 6) a szöveg alatt a kritikai apparátus. Az edíció használatát jelentősen megkönnyíti, hogy a kritikai apparátus nem a jegyzetekben található, hanem főszöveg mellett futó számozott sorokhoz igazodik. A latin főszövegben elvégzett standardizálások (pl. *sew* – *seu*, *gwerra* – *guerra*, *wlgari* – *vulgari*) szintén a felhasználást segítik. Az oklevéltár döntően latin nyelvű forrásai mellett, a család széleskörű kapcsolatrendszere, birtokaik elhelyezkedése, valamint az egyes tagok

méltóságviselése okán néhány cseh (pl. n. 166, 282, 340, 371) és német (pl. n. 189, 194, 197) nyelvű kútfő is fellelhető.

A forráskiadványok kétségkívül egyik legfontosabb része a megfelelően strukturált index, hiszen ezen áll vagy bukik a kiadványok használhatósága. Jelen kötet esetében a mutatók (*index locorum et personarum* 535–570., *index rerum* 571–587., *index vocum vulgarium* 588–589.) összeállításán is lemérhető a kiadó gondos munkája. A latin nyelvű névmutató igen részletes, ugyanis közli az egyes személyekre és településekre vonatkozó legfontosabb adatokat, a szövegekben felbukkanó magyar szavak eredetét, jelentését. Így pl. megtudjuk, hogy *Benedictus de Görgő* kassai harmincados (*tricesimator*) (1491), tokaji várnagy (*castellanus*) (1493) és szepesi kanonok (1496) volt (545.), a *hoffyncza* nevű fegyver pedig a cseh *houfnice* és a német *Haubitze* szavakra vezethető vissza (588.). Az ízléses kiállítású kötetet 16 színes tábla zárja, melyeken kiváló minőségű, színes reprodukciók láthatók a családtagok által kiállított oklevelekből, levelekből, az általuk használt pecsétekből, *manu propria* aláírásokból.

A források tartalmukat tekintve rendkívül sokszínűek, következésképpen felhasználási lehetőségük is széleskörű. Minthogy a Szapolyaiak e hét évtized alatt országos méltóságokat töltöttek be, a közreadott források a korszak köztörténetéhez is fontos információkat nyújtanak. Minde mellett gazdaság-, társadalom- és mentalitástörténeti vonatkozásuk sem lebecsülendő. Egy ismertetés, jellegéből adódóan, csak arra vállalkozhat, hogy az újonnan napvilágot látott munkára irányítsa az Olvasók figyelmét, ebből adódóan mindössze két – leginkább a recenzens érdeklődését jelző –, a kútfők alapján kutatható területet emelek ki az alábbiakban.

Az oklevéltár rendkívül gazdag forrásbázist kínál a hadtörténeti kutatások számára. Számos kútfő tudósít az 1460-as évek északkelet-magyarországi harcairól (pl. n. 12, 19–26, 38, 45, 54), melyeket többnyire a területen garázdálkodó külhoni zsoldos csapatok ellen vívtak. Ez magától értetődő, hiszen Imre (1460–1463) és István (1460–1465) egyaránt a Felső Rések főkapitányaként a hadmozdulatok irányítói voltak.⁸ A várostromok (Sáros, Rihnó, Újvár – n. 14–16, 20–24) előkészületeivel kapcsolatosan a mozgósításról, a csapatnevekről, a fegyverekről és munícióról egyaránt tájékoztatnak forrásaink. 1461 júliusában a Bártfaiaknak *cum curribus ac gentibus et bombardis vulgo 'felsepathanthee'* kellett Sáros vívásához sietniük (n. 20). A Késmárkon tevékenykedő ágyúmester (*pixidarius*) számára Szapolyai Imre réz küldését ígérte, melyre az ágyúk öntéséhez (*pixides fundere*) volt szüksége (n. 124). Eperjes városa által kiállított és fogságba esett gyalogosok (*pedites*) kiszabadítására tett ígéretet Szapolyai István (n. 84). Az 1506-os magyar-osztrák háborúról is több kútfő tájékoztat (n. 320–322, 325–326), melyek e kevésbé feldolgozott esemény értelmezéséhez szolgáltatnak információkat. A Dózsa-féle parasztháború (1514) egyes hadmozdulatiról is tudósítanak a

⁸ Erre ld. Horváth Richárd, „A Felső Rések kapitánysága a Mátyás-korban”, *Századok*, 137 (2003) 929–954.

publikált források (n. 391–397, 404–406, 406–408, 410). A korszak törökellenes hadjáratai, mozgósításai, hírei is számos oklevélben és levélben felbukkannak. Szapolyai István Bártfa városát értesítette testvére, Imre boszniai kormányzó és Mátyás király sikeres boszniai hadjáratáról (1464, n. 65). Az 1510-es évektől egyre erősödő oszmán veszéllyel párhuzamosan megszaporodnak a déli határ menti harcokkal (1515–1516: pl. n. 417, 421, 431–432; 1521–1522: pl. n. 538–540, 543, 558; 1526: n. 615, 617–618, 623–624, 626, 628, 631, 634) foglalkozó híradások, parancslevelek.

9 A témára ld. Szovák Kornél, „Meritorium apud Dominum fructus cumulatum (Megjegyzések a 14. század főúri vallásosságához)”, in *R. Várkonyi Ágnes emlékkönyv születésének 70. évfordulójára*, ed. Tusz Péter (Budapest, 1998), 78–87; Fedeles Tamás, „Egy középkori főúri család vallásossága: Az Újlakiak példája”, *Századok*, 145 (2011) 377–418.

10 Erre ld. Romhányi Beatrix, *A lelkiek a földiek nélkül nem tarthatók fenn: Pálos gazdálkodás a középkorban* (Budapest, 2010).

11 Erre ld. Stanisław Sroka, *Jadwiga Zapolya* (Kraków, 2005), 63–70; Vida Beáta, „Fejezetek a karthauzi rend kutatástörténetéből”, in *Középkortörténeti Tanulmányok 7.*, ed. Kiss P. Attila, Piti Ferenc, Szabados György (Szeged, 2012), 106.

12 Vida Beáta szíves szóbeli közlése.

13 A középkori magyar ispotályokra és társadalmi kapcsolataikra ld. Majorossy Judit, Szende Katalin, „Hospitals in Medieval and Early Modern Hungary”, in *Europäisches Spitalwesen: Institutionelle Fürsorge in Mittelalter und Früher Neuzeit*, ed. Martin Scheutz, Andrea Sommerlechner, Hervig Weigl, Alfred S. Weiß (Wien–München, 2008), 409–454.

14 Arnold Angenendt, „Missa specialis: Zugleich ein Beitrag zur Entstehung der Privatmessen”, *Frühmittelalterliche Studien*, 17 (1983) 153–221; Erwin Iserloh, „Der Wert der Messe in der Diskussion der Theologen vom Mittelalter bis zum 16. Jahrhundert”, *Zeitschrift für Katholische Theologie*, 83 (1961) 44–79; Pásztor Lajos, *A magyarság vallásos élete a Jagellók korában* (Budapest, 1940), 75–93.

A kötet bőséges adalékot nyújt a család devóciójára vonatkozólag, mely a késő középkori főúri vallásosság komplex vizsgálata során megkerülhetetlen.⁹ A Szapolyaiak a szerzetesrendek közül kiváltképp a pálosokat és a karthauziakat támogatták. A magyar alapítású pálosok számára tett lélek-váltás-adományok (*pro salute et refrigerio animarum nostrarum*) illeszkednek a korszak magyar főúrainak, nemeseinek és polgárainak gyakorlatához (n. 93, 105, 134, 136, 287, 346, 354, 441, 503).¹⁰ Figyelemre méltó, hogy a hat középkori magyar karthauzi kolostor közül hármat (Menedékszirt, Lehnic, Lövöld) támogattak a Szapolyaiak (n. 332, 342, 517). A családi birtokok és a megadományozott rendházak szomszédos földrajzi elhelyezkedése mellett, természetesen a személyes áhítat is fontos szerepet játszott a kegyes adományoknál. Szapolyai István özvegye, Hedvig tescheni hercegnő volt a menedékszirti Szent János kolostor egyik legjelentősebb mecénása (n. 342).¹¹ Vida Beáta jelenleg is folyó kutatásai nyomán az is valószínűsíthető, hogy a családtagok közül többen is a rend *confrater*-i voltak.¹² A vallásosság megnyilvánulási formái közé sorolhatjuk a karitatív intézmények dotálását. A család a Késmárkon létesített ispotályt segítette,¹³ amint Szapolyai Imre kegyes adománya kapcsán fogalmaz: „*ut pauperes in eodem hospitem degentes comodius in eorum necessitatibus supportentur*” (n. 96). Az egyházi intézmények patronálása mellett a család a kor szokásainak megfelelően misealapítványokat is tett, melyekkel mindenekelőtt az elhunyt felmenők üdvösségét igyekeztek előmozdítani.¹⁴ Ezek közül kiemelkedik a família szepesi temetkezőhelyén alapított Krisztus teste-kápolna klerikusai számára írásba foglalt előírás (1510). E szerint Szapolyai Imréért és Istvánért naponta ünnepi gyászmisét kellett énekelni; valamint a hét minden napján a következő szándékkal kellett szentmisét bemutatni: vasárnap a Szentháromság tiszteletére, hétfőn gyászmisét, kedden Szent Imre hercegért, szerdán a bűnösökért, csütörtökön Krisztus teste tiszteletére, pénteken Krisztus kínszenvedéséről, szombaton pedig Szűz Máriáért (n. 347).

Összességében elmondható, hogy a Neumann Tibor által közreadott oklevéltár nagy nyeresége a medievisztikának, melyet a középkori Magyar Királyság történetével foglalkozó kutatók (magyarok és a szomszédos országok szakemberei egyaránt) bizonyosan haszonnal forgatnak majd. Annak reményében ajánlom e kiadványt az érdeklődők figyelmébe, hogy mielőbb elkészül e nagy volumenű vállalkozás következő darabja.

Fedeles Tamás